

Nemanja Radonjić

Doktorand

Odeljenje za istoriju

Filozofski fakultet u Beogradu

nemanjarradonjic@gmail.com

(Post)jugoslovenska istoriografija i "Treći svet"

Abstrakt: U radu se ispituje istoriografija nastala na jugoslovenskom prostoru, a koja se bavi "Trećim svetom" odnosno odnosima Jugoslavije i „Trećeg sveta“. Kroz kritičko ispitivanje glavnih tokova, oblasti i polja istoriografije, zatim obrazovanje i delovanje autora, odnos politike i istorije, drugih nauka i istorije obrađuje se kompleksna tematika proučavanja „Trećeg sveta“ koja se u Jugoslaviji pojavljuje: samostalno, kroz monografije i naučne članke; u vidu poglavlja ili podpoglavlja u sintezama istorije Jugoslavije; u vidu odeljaka u biografijama Josipa Broza Tita; u vidu studija, istoriografskih ili politikoloških nesvrstanosti. Prihvatajući tanku i poroznu granicu između nauke i publicistike u socijalističkoj Jugoslaviji, ispituju se i dela iz oblasti politikologije.

Ključne reči: istoriografija, "Treći svet", Globalni Jug, Jugoslavija, socijalizam, nesvrstanost, antikolonijalizam

Šta je Jugoslaviji "Treći svet"?

Govoriti o "Trećem svetu" i Jugoslaviji znači upustiti se u jednu komplikovanu istoriju ideja. I u samoj Jugoslaviji, a i danas u postjugoslovenskoj humansitici, ovaj termin različito se tumači u odnosu na ono što je u listu "L'Observateur" istoričar i antropolog Alfred Sauvy 1952. definisao kao "tripartitnu podelu sveta" (Prashad 2007: 6). U jugoslovenskoj nauci i javnom diskursu uopšte, u periodu 1945-1991, termin "Treći svet" korišćen je uz stalne ograde navodnika, ili kao "takozvani treći svet", uz preferiranje korišćenja termina: nerazvijene zemlje,

nedovoljno razvijene zemlje, nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju, ZUR (AJ,507/IX,CKSKJ, 1972; Stanovnik 1965; Blagojević 1968). Termin “Treći svet” viđen je kao negativan, i još jedan koji je preuzet iz “buržoaske geografije” i “kolonijalne historiografije” i često kritikovan u jugoslovenskoj nauci (Pečar 1977; Iveković 1990). Pored ostalih javnih radnika koji su “zadirali” u posao historiografije, profesionalni historičari socijalističke Jugoslavije takođe su izbegavali odnosno ograničavali ovaj termin. Dušan Bilandžić i Branko Petranović, na primer, 1980-ih insitiraju na: “tzv. Treći svet”. Interesantno je da u današnjoj “postjugoslovenskoj” historiografiji prominentni historičari Jakovina, Vučetić, Dimić, Čavoški koriste termin Treći svet (Jakovina 2011; Vučetić 2017; Dimić 2014; Čavoški 2017). Za ovaj rad odlučio sam se da koristim termin Treći svet, preferirajući ga u odnosu na alternative poput Globalnog Juga; bez “takozvani” ali stavljajući navodnike zbog njegovog simboličkog značaja i (krajnje) promenljive prirode; kao i liminalne jugoslovenske uloge, ne samo između dva sveta, već na tromeđi svetova. Ovaj terminološki dodatak čini se posebno važan u ovom trenutku kada se u svetskoj historiografiji razvija potpuno nova rasprava o kolonijalizmu (Malik 2018); dok sa druge strane domaća historiografija(e) treba tek da pruži temeljne radove o jugoslovenskom odnosu prema dekolonizovanom svetu i jugoslovenskoj antikolonijalnoj prošlosti.

U poslednjih nekoliko godina u svetu, pa i u postjugoslovenskoj historiografiji izneseno je nekoliko kraćih kritičkih osvrtu na historiografiju Jugoslavije u odnosu na “Treći svet”. Ispitivanje nečega što je nazvala "mit o nesvrstanosti", sa analizom mnogih relevantnih radova od 1970-ih na ovamo nalazimo kod Rine Kulaa koja je napisala studiju o jugoslovenskom i finskom neutralizmu i jugoslovenskoj nesvrstanosti (Kulaa 2009). Zatim dobru analizu nalazimo u uvodu Nataše Mišković u najnovijoj inostranoj studiji o nesvrstanosti, sa naročito značajnim uvidom u rane indijsko-jugoslovenske kontakte (Mišković et.al 2014). Značajno je i temeljno ispitivanje Ljubodraga Dimića o hladnoratovskim temama u jugoslovenskim institutima i na fakultetima (Dimić 2014). Zanimljivo je da su pogled unazad dali i historičari koji se još od 1980-ih bave nesvrstanošću, poput Dragana Bogetića (Bogetić 2014). Ovaj trend "mythbusting-a" jeste globalan trend historiografije o Jugoslaviji i “Trećem svetu”, kao što možemo videti u radovima američkih i nekih evropskih naučnika. Dobar primer predstavlja rad Aide Hozić, koji za svoje polazište koristi “mitsko” prisustvo Jovanke Broz na Afroazijskoj konferenciji u Bandungu 1955. (Hozić 2016).

Može se reći da se ovoj istoriji pristupalo iz četiri glavne linije. Prva (biografije Josipa Broza Tita) vuče sa sobom i vezivanje za njegov kult ličnosti, iako je nesporno da je dugovečnom jugoslovenskom predsedniku spoljna politika bila omiljeno polje politike. Druga linija (politikološke i historiografske studije o nesvrstanosti) vuče jednu ideološku problematiku, kao i metodološku pozadinu koja stoji na razmeđi više disciplina, budući da je većina ovih studija napisana u socijalizmu. Odnosima sa vanevropskim svetom posvećeno je relativno malo mesta u sintezama istorije Jugoslavije, i one predstavljaju treću liniju. Najzad, četvrto, javljaju se sporadično monografije o posebnim fenomenima iz odnosa Jugoslavije i “Trećeg sveta” varirajućeg kvaliteta. Za proučavanje ove historiografije podstičuće je, pored (sada) adekvatne istorijske distance, i činjenica da su interni dokumenti instituta (iz vremena socijalizma) na kojima su ova dela uglavnom nastajala sada dostupni istraživačima.

Generalni trend u jugoslovenskoj humanistici jeste da od publicistike i političkih nauka, u čijem je uglavnom domenu bilo proučavanje veza sa “Trećim svetom” u socijalizmu, ova tematika prelazi u domen istorijske nauke kasnih 1980-ih, sa prvim bumom u proučavanju u periodu od 2006. do današnjeg dana.

Nastanak mita o nesvrstanosti: c.1955-c.1970

Prvi period proučavanja “Trećeg sveta”, uslovno od 1955. do 1970., započeo je sa prvim putovanjima Josipa Broza Tita u zemlje Azije i Afrike. Visoki partijski funkcioneri pisali su brošure poput „*Prešednik Tito u zemljama Azije i Afrike*“ (Smole 1961). Ovakve brošure predstavljale su osnovu mita o nesvrstanosti koji će svoje puno obličje dobiti 1970-ih. Savremena istorija dugo je ostala u “ingerenciji” političara i politikologa. Istoričari su, u nedostatku izvora i sa ideološkim predznakom, ponavljali nekritički podatke i zaključke iz ovakvih tekstova koji su glorifikovali jugoslovensku politiku. Iako se partija zvanično odricala birokratskog odnosa prema nauci i umetnosti (npr. u jednom Titovom referatu iz 1948. i u Programu SKJ iz 1958) ipak su istoričari pre svega bili ljudi koji razumeju partijsku liniju (Dimić 2014: 9, 15, 16, 20).

Radi ilustracije pogledajmo publikaciju *"Egipat. Zemlja, narod, revolucija"* izdatu 1958. od Beogradske *Kulture*. Ovu publikaciju potpisali su Zdravko Pečar i Veda Zagorac, a fotografije je obezbedio Marko Nikezić. Pečar je bio dopisnik *"Borbe"* iz Kaira i Alžira, te tajni partijski glasnik između FLN (Front nacionalnog oslobođenja, Alžir) i SKJ, dok je Zagorac bila ataše za kulturu u Tunisu i dopisnik iz Kaira. Nikezić je u periodu od 1953. do 1956. bio ambasador Jugoslavije u Egiptu. Ova knjiga odlikuje se širokim istorijskim uvodom, obiljem statističkih podataka, pokriva osim diplomatske i političke istorije, i ekonomiju (tzv. "socijalno buđenje"), odnosno jedan marksistički pristup društvenoj istoriji. Upoređivanjem tekstova koje su Pečar-Zagorac prethodno objavljivali u *"Oslobođenju"* odnosno *"Borbi"* dolazimo do zaključka da su njihovi novinski tekstovi pretočeni u ovu, prvu monografiju o Egiptu u Jugoslaviji. U skladu sa partijskim instrukcijama, zamagljena je razlika između nauke i publicistike, te dobijamo sliku Egipta potpuno identičnu jugoslovenskoj zvaničnoj politici; uz veličanje Namera i prikriivanje npr. progona komunista i ostalih njegovih protivnika.

U periodu od 1956. do 1969. branjeno je 16 doktorata na Beogradskom univerzitetu vezanih za Hladni rat, a od toga je jedan branjen na Katedri za istoriju Filozofskog fakulteta (Dimić 2014: 23). Disertaciju pod nazivom *"Istorija oslobodilačkog pokreta naroda u Alžiru"* branio je upravo pomenuti Zdravko Pečar. Poznati britanski afrikanista, Bazil Dejvidson, ocenio je ovu knjigu kao "najbolju na tu temu" i "iznutra gledanu istoriju" (Dejvidson 1979). Branko Petranović bio je nešto oštriji u svojoj recenziji pohvalivši Pečarev pionirski rad i činjenicu da nije "kabinetski istoričar", kao učesnik alžirskog rata, a zamerke su bile da je pristup bio "opšteistorijski" (Petranović 1967). Ove kao i potonje Pečareve knjige karakteriše marksistički pristup istoriji, te podražavanje kultova ličnosti ne samo Tita, već i Gamala Namera, Ahmeda Ben Bele, veličanje uloge Jugoslavije u Africi. Iako je to istina, ove knjige predstavljaju bukvalno prve radove o "Trećem svetu" prve generacije jugoslovenskih afrikanista i ostalih "područnih stručnjaka".

U skladu sa tim, treba ukratko ispitati politiku područnih studija (eng. *area studies*) u Jugoslaviji. U Zagrebu 1963. donose osnivanje Instituta za proučavanje Afrika, značajnog za proučavanje "Trećeg sveta". Godine 1971. preimenovan je u Institut za zemlje u razvoju, 1989. Institut za razvoj i međunarodne odnose, 1996. Institut za međunarodne odnose da bi 2013. vratio naziv Institut za razvoj i međunarodne odnose. U zasnivanju ovakvih instituta Jugoslavija

je išla u korak sa svetom, pa se tako recimo u isto vreme osnivaju instituti i odseci na univerzitetima koji će se baviti "afričkim studijama" 1960. u Velikoj Britaniji te 1968. u SAD. (Derricourt 2011: 120-132). Ovi instituti, doduše, za razliku od jugoslovenskog nisu menjali naziv niti namenu, sugerišući nam da je vezanost jugoslovenskih instituta za politiku ipak bila na prvom mestu. Uprkos pravovremenom osnivanju, institut nije posvećivao veliku pažnju historiografiji, već prvenstveno ekonomiji i razvoju.

U Beogradu, glavni instituti za proučavanje "Trećeg sveta" bili su Institut za proučavanje radničkog pokreta i Institut za međunarodnu politiku i privredu. Gledajući publikacije ovih instituta stiče se opšti utisak kako je planirano proučavanje "Trećeg sveta". Tako na primer, 1968. izlazi enciklopedijski priručnik pod nazivom *"Radnički i nacionalno oslobodilački pokreti"* gde je u prvom tomu pokriven "Treći svet" i udareni su empirijski temelji za izučavanje "Trećeg sveta". Fokus je na sindikatima, oslobodilačkim organizacijama ove ili one provenijencije, sa već učitanim stavovima prema tim pokretima, u odnosu na jugoslovensku spoljnu politiku. Ovakva, konstatna vezanost istoričara i ostalih društvenih naučnika za politiku ne treba da čudi, s obzirom da je većina stručnjaka sa instituta aktivno učestvovala u političkim forumima, odnosno bila deo diplomatskog kora ili drugih državnih službi. Slučaj afrikanista Jugoslavije je dobar pokazatelj: Zdravko Pečar, kao ekspert za Alžir učestvovao je u partijskim forumima, a potom bio ambasador u Gani i Maliju; Ivan Iveković, ekspert za bivše portugalske kolonije, bio je predstavnik Saveza omladine Jugoslavije na Panafričkim kongresima, te ambasador Jugoslavije u Tanzaniji. Kada je 1966. jugoslovenska delegacija afrikanista putovala na sastanak afrikanista socijalističkih zemalja u Moskvi, dodeljena im je „jaka politička ličnost“ u formi Nijaza Dizdarevića (AJ 507/IX, CKSKJ, 144, LIV-1-2,1966.)

Ne treba smatrati da je ovaj period lišen i originalnosti i radova koji odskaču. Dobar primer za to je rad Antona Beblera *"Military rule in Africa"*, započet na Institutu za međunarodnu politiku i privredu, a završen na Centru za međunarodna istraživanja Univerziteta u Prinstonu 1970. Autor je naročito obratio pažnju na odnos moći u vojnim strukturama koje su vladale nekim afričkim zemljama, posvećujući posebnu pažnju mehanizmu vojne vlasti.

Zaokruživanje mita: c.1970-c.1980

Sedamdesete su donele zaokruživanje mita o nesvrstanosti, što je postalo glavno jugoslovensko sočivo za pogled na svet. Nakon političkog buma III konferencije u Lusaki, nastaju dela glavnih partijskih ideologa i *decision maker-a* koja "objašnjavaju" nastanak i razvoj nesvrstanosti, te se prevode na razne jezike. Najpre 1970. Leo Mates, bivši ambasador u UN-u i šef kabineta predsednika republike, u delu "*Nesvrstanost: teorija i savremena praksa*" pokušava da pruži "veliki narativ" o stvaranju pokreta i ulozi Jugoslavije u njemu (Kilibarda 2010). Mates ulogu Jugosavije vidi striktno kao altruističku, a sve njene akcije kao akcije nezainteresovanog posrednika kome je jedini cilj sveopšti uspeh nesvrstanosti (Mates 1970: 208-214). On ustanovljava da je inicijalni podstrek došao u Jugoistočnoj Aziji, pridaje veliki značaj Nehruu, ali takođe smatra da su put, govori i delovanja Josipa Broza doveli do uobličavanja pokreta. U "*Istorijskim korenima nesvrstavanja*" glavni partijski ideolog, Edvard Kardelj, vidi nesvrstavanje kao "izraz, produžetak i rezultat svetske antiimperijalističke revolucije". Mates i Kardelj, iako daju istaknutu ulogu Nehruu i Jugoistočnoj Aziji u stvaranju pokreta, zatim sekundarno i Naseru, vide prvenstveno Tita kao glavnog začetnika uobličene ideje i glavni motor stvorenog pokreta (Mates 1970: 210; Kardelj 1975: 3-6, 17, 22, 23).

Ovo može biti dobar povod da pogledamo kako je izgledalo biti naučni radnik u vreme poznog socijalizma. Istoričar i bivši direktor Instituta za izučavanje radničkog pokreta u Beogradu, Čedomir Štrbac, vidi svoj dolazak na čelo insituta 1976. kao znak promene "političkog htenja", budući da su svi direktori pre njega bili deo nomenklature (Puniša Perović, Lazar Mojsov, Milka Minić). Mnogo pre njegovog dolaska na čelo ovog instituta, počela je promena od izučavanja radničkog pokreta u Jugoslaviji ka izučavanju pokreta u svetu. Štrbac taj proces vidi kao "izučavanje iz vizure socijalizma kao svetskog procesa", a tadašnji pogled na svet vidi kao "možda malo ideologizovan, ali učenjački korektan" (Intervju sa Čedomirom Štrbcem, 1.12.2016. Nemanja Radonjić-Muzej afričke umetnosti).

U periodu između 1970. i 1979. na Beogradskom univerzitetu branjeno je 40 disertacija vezanih za Hladni rat od kojih je deo imao za teme rasizam, kolonijalizam, aparthejd, nerazvijenost, Kinu, Kongo, Bliski istok, spoljnopolitičku delatnost Josipa Broza Tita (Dimić 2014: 23-27). Istovremeno, u svetu se javila istoriografija koja je delimično koristila

jugoslovenske izvore. Naročito se ističe, i dan danas korisna studija Alvina Rubinsteina, američkog politikologa, pod naslovom *“Yugoslavia and the Non aligned world”*. Ova studija ne samo da je imala relativnu slobodu da objektivno i istorijskim a ne marksističkim metodom proceni odnose, već je koristila i obilje (preko 100) intervjuja sa jugoslovenskim i drugim nesvrstanim delatnicima. Nešto kasnije, 1977. godine, Peter Wiletts obradio je nesvrstanu politiku pored tradicionalnih metoda međunarodnih odnosa i diplomatske istorije, i kvantitativnom metodom. Kao što ističe Branimir Janković za hrvatsku historiografiju 1970-ih i 1980-ih upotreba kvantitativnog metoda bila je retka u jugoslovenskoj historiografiji (Janković 2016: 50).

Ka objektivnosti i istorijskom metodu: c.1980-c.1991

Osamdesetih godina, javljaju se kompletnije i objektivnije sinteze istorije Jugoslavije, u čijem se sklopu nalaze delovi koji govore o “Trećem svetu”. Tek u ovo vreme iz jugoslovenske historiografije nestaju frazeologija i apologetika (Dimić 2014). Svakako studija Darka Bekića o Jugoslaviji u ranom Hladnom ratu zauzima centralno mesto. Bekić se dosta odmakao od Matesovih zaključaka, a i sam Mates to priznaje u predgovoru ovoj knjizi (Bekić 1988). Prvi put možemo pročitati jednu priču koja je mnogo pericentričnija od prethodne. To je i prva diplomatska istorija koja koristi veliki broj jugoslovenskih dokumenata, te inostranih, uglavnom zapadnih neobjavljenih izvora. Bekić, kao i Branko Petranović, govori o napuštanju evrocentričnosti od strane jugoslovenskih političara odnosno evropske historiografije (Petranović 1988: 18).

Petranović tako, na primer, preuzima tezu Pitera Kavolkarezija o "trećem elementu" nastalom procesom dekolonizacije. On, kao i Mates, Bilandžić i Bekić, vuče ravnu liniju od Bandunga do Beograda, označavajući samite kao događaje jednog linearnog toka stvaranja pokreta nesvrstanih (Petranović 1988: 23; Bilandžić 1986: 220). Međutim, Petranović vidi kao tvorce nesvrstane politike Nkrumaha, Nasera, Sukarna, Tita i Nehrua (petoricu lidera koji su na XV zasedanju UN uobličili neformalnu platformu saradnje) (Petranović 1988: 23). Bekić i

Bilandžić ostaju pri "trojici musketara" Naseru, Nehruu i Titu. Uprkos tome, "Trećem svetu" nije posvećeno ni izbliza dovoljno pažnje. Bilandžić tako rutinerski prolazi kroz priču o nesvrstanosti da bi se vratio na unutrašnje prilike, dok Petranović prvi koristi priliku da ispita odnose Jugoslavije i "Trećeg svetu" u 1970-im pa i u 1980-im i to kroz prizmu islamske revolucije, teorija razvoja, te balkansku i mediteransku saradnju (Petranović 1988: 26-27; Bilandžić 1986: 270-272). Za Bilandžića radi se o pasivnim objektima dakle "izvanevropskim prekomorskim, a pri tome vrlo siromašnim zemljama" (Bilandžić 1986: 272).

Međunarodna saradnja 1970-ih i 1980-ih uključivala je veliki broj kontakata, direktnih kontakata sa "Trećim svetom" kakve sadašnja postjugoslovenska historiografija ne može realistično da ostvari. Tako je, na primer, Institut za međunarodnu politiku i privredu 1985. potpisao protokol o saradnji sa Centrom za proučavanje savremene istorije iz Gvineje Bisao (AJ, 748, F-348). Ovakvo zaobilaženje posrednika, u vidu francuske, britanske ili američke historiografije, danas je teško zamislivo na ovoj relaciji. Najplodnija je bila saradnja sa Egiptom. Egipatski naučnici dolazili su da na jugoslovenskim univerzitetima rade i disertacije, kao i na studijske boravke. Salusi el Adel napisao je studiju "*Egipat-Jugoslavija: prisustvo u Africi komparativna politička i ekonomska studija*" 1987.

"Euforična satanizacija": c.1991-c.2006

"Euforična satanizacija" nesvrstanosti i uopšte Titove spoljne politike, po rečima istoričara Dragana Bogetića, kreće već sa početkom raspada države. Sa raspadom države, interesovanje za "Treći svet" se, slično situaciji u SSSR, drastično smanjilo (Matushevich 2009). Interesantno je jedno zapažanje sociologa Todora Kuljića:

"Žestina u kritici socijalizma može se tumačiti i pokušajem iskupljenja zbog njegove ranije bezrezervne apologije. Ocena Tita je u poslesocijalističkoj historiografiji temeljito izmenjena" (Kuljić 1998: 193).

Dragan Bogetić se osvrće na literaturu kojoj je on bio savremenik, a nekada i tvorac i govori da je tu mnogo prednosti davano "Trećem svetu". U oceni literature posle raspada Jugoslavije on govori da je pokušano da se ekonomska propast objasni vezivanjem za "ekonomski i civilizacijski zaostale narode" (Bogetić 2014).

Paraistoriografija je dala veliki doprinos "satanizovanju" ovih veza. Iako nije prva meta, spoljna politika i nesvrstanost takođe su ugrađene u teorije zavere. "Dosije Omega", jedno opskurno izdanje iz Srbije, više od četiri puta doštampano, ovako opisuje "Titovu politiku":

"Koncept "nesvrstanih" u jeku hladnog rata bio je njegovo dostignuće i njegov zadatak. Lider trećeg sveta koji ide tobože svojim putem, a zapravo je radio za vladare iz senke [...]"

Ako se udaljimo od mračnih uglova paraistoriografije dolazimo do činjenice da su profesionalni istoričari ovu temu zaobilazili u širokom luku. Dragan Bogetić, koji se pre 1991. i posle 2005. bavio temama nesvrstanosti i Jugoslavije u "Trećem svetu", u ovom periodu pažnju posvećuje odnosima Jugoslavije i Zapada, Balkanskom paktu i Tršćanskom pitanju. Recimo, Bogetić iste godine (1991) piše rad "Titov doprinos rađanju i uobličavanju pokreta nesvrstanosti" i "Balkanski pakt i članstvo Jugoslavije u NATO paktu". Slično i sa ostalim humanističkim stručnjacima, poput afrikaniste Biserke Cvjetičanin u Hrvatskoj, stručnjaci se listom okreću pitanjima evroatlanskih i regionalnih integracija.

Iako je u ovom periodu dominantan napad na sve što je percipirano kao socijalističko, postoje značajni izuzeci. "*Tito: sociološko-istorijska studija*" sociologa Todora Kuljića koja se prvi put pojavila 1998. sa dopunjenim izdanjem 2004. donosi jako dobar pregled Titove spoljne politike. Ovaj pregled podeljen je na tri dela: "Tri krize u jugoslovensko-sovjetskim odnosima", "Jugoslavija i Zapad" i "Nesvrstanost". Kuljić ne samo da je proučio svu dostupnu literaturu i izvore, već je i vodio razgovore sa akterima te politike, te uključio u svoju analizu neverovatnu teorijsku i metodološku potkovanost, dajući solidnu sliku spoljne politike Jugoslavije u vreme Tita.

Drugi izuzetak takođe govori o kontinuitetima/diskontinuitetima. Istaknuti jugoslovenski politikolog i novinar Ranko Petković objavio je 1995. "*Subjektivnu istoriju jugoslovenske*

diplomacije". Ta knjiga, iako nevelika i sa ograničenim zamišljenim dometima, iscrtala je institucionalne okvire u kojima se kretala jugoslovenska diplomatija. Sa kratkim biografijama ministara spoljnih poslova pokrivene su i mnogi ključni događaji iz istorije odnosa Jugoslavije sa "Trećim svetom".

Ovaj period ipak najviše u ozbiljnoj historiografiji karakteriše – tišina. Kao tužna ilustracija ovog opadanja jeste događaj od 2/3 aprila 1999. kada je u NATO bombardovanju između ostalog uništen i veoma značajan fond Arhiva Jugoslavije u Beogradu br. 454 – Fond solidarnosti sa nesvrstanim zemljama i zemljama u razvoju.

Ponovno otkrivanje "Trećeg sveta": c.2006-c.2017

Inauguracija novog talasa istraživanja "Trećeg sveta" počinje na odeljenju za istoriju beogradskog Filozofskog fakulteta. Vladimir Petrović odbranio je svoju magistarsku tezu "*Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946-1956*". Ovaj vrsni istoričar daje pregled prethodnog naučnog znanja o "Trećem svetu" i Jugoslaviji. Petrović opisuje poplavu publikacija o nesvrtnosti sumnjivog kvaliteta, te način dolaska – direktno iz politike, a takođe označava nedostatak empirijske literature. U samoj monografiji Petrović vešto odgovara na glavno istraživačko pitanje koje je sebi zacrtao a to je: "Kako se i zašto uopšte jugoslovenska politika zainteresovala za Bliski Istok?". Petrović je usput dao delove odgovora na pitanja kako je funkcionisala jugoslovenska spoljna politika, budući da se uz istorijski metod koristio i pristupima iz teorije međunarodnih odnosa.

Nesvrstanosti se 2006. vratio i Dragan Bogetić koji je maltene nastavio priču o koju je započeo 1980. U svojoj analizi Bogetić pokazuje kontinuitet metodologije jer se bazira skoro isključivo na jugoslovenskim izvorima i literaturi, dajući bogat pregled događajne istorije ali bez uključivanja u razmatranje dostignuća inostrane historiografije. Ipak, on po prvi put ispituje tako bitne događaje za jugoslovensku spoljnu politiku kao što su Alžirski rat za nezavisnost, Titovo putovanje u Afriku 1961 itd. Ljubodrag Dimić i Dragan Bogetić objavljuju 2013. studiju o Beogradskoj konferenciji, koja se može nazvati monumentalnom. Sa neverovatno bogatom

izvornom građom i uključivanjem inostranih ocena, relevantne literature i kritičkim osvrtom dobijamo pogled ne samo iz Beograda nego iz Bandunga, Akre, Moskve.

Studija koja se pojavila 2011. bila je obećavajuća u smislu postjugoslovenske historiografije. Transnacionalna, globalna i multiarhivska optika najavljena je kao pristup. Tvrtko Jakovina uspeo je da najpre napiše jako dobru sintezu događaja do 1970, razbije određene mitove, osvetli nepoznate događaje iz istorije nesvrstanosti i antikolonijalizma. Počevši od III konferencije nesvrstanih Jakovina analizira brojne aktivnosti jugoslovenske spoljne politike, nastavljajući putem kojim je pošao Darko Bekić. On takođe pokušava da iz više izvora osvetli određene događaje, omogući globalnu perspektivu ali i da pruži pregled najvažnijih uspeha i padova jugoslovenske nesvrstane politike sve do raspada države. Posebno je značajno "odvajanje" politike nesvrstanosti od lika i dela Tita i dobrano pomeranje hronoloških granica istraživanja. Ova knjiga čini možda najveći pomak u historiografiji o "Trećem svetu" u postjugoslovenskoj historiografiji, ali svakako nije bez bitnih manjkavosti. Najveću svakako predstavlja činjenica da osnova građe potiče iz zaostavštine Saveznog sekretara inostranih poslova Josipa Vrhovca, dopunjena inostranim, uglavnom američkim i britanskim dokumentima, uz dobar izbor periodike i memoaristike. Ipak, приметni nedostatak građe drugih institucija SFRJ pohranjenih pre svega u Diplomatskom arhivu u Beogradu te svakako u Arhivu Jugoslavije, uz preambiciozno zamišljen opseg čini ovu knjigu dobrom, ali nikako definitivnom istorijom (Jakovina 2011).

Srpska i hrvatska historiografija povezale su se u likovima Pera Simića i Zvonimira Despota. Pošto su obojica objavili biografije Tita, objavili su niz dokumenata, krajnje senzacionalistički. Prenose se, na primer, telegrami iz Indije, tri depeše o leopardu kojeg je Tito kupio u Burmi, o nesporazumu između Tita i Nasera, koristi se Afrika kako bi se podvukao "besmisao" jugoslovenske nesvrstane politike. Simić se publicistički fokusira na pratnju, lov i novac, a o samom odnosu prema "Trećem svetu" govori malo. Izvlači pravu liniju od putovanja do Briona (koje, što je interesantno, predstavlja kao Nehruovu ideju) do Njujorka 1960. i Beograda 1961. Nevešto koristi termin "trećeg bloka, treće sile", povezuje to sa Titovom ambicijom. Postavlja pitanje "realne predstave Jugoslavije o samoj sebi". Simić u stvari gradi mit o Nehruu, kao političaru koji je još od 1946. koncipirao nesvrstavanje, kao kontrapunkt "titovskoj propagandi" (Simić, Despot 2011: 275-280).

U neuporedivo boljoj biografiji Tita, Jože Pirjevec notira ulogu jugoslovenskih diplomata Aleša Beblera, Josipa Đerđe i naročito Jože Vilfana u formiranju prvih ideja o nesvrstanosti. Naročito se pominje momenat kada se Đerđa vratio iz Indije 1951. i sa Kardeljem otišao kod Tita. Koristi zaključke Svetozara Rajaka ali i samostalno zaključuje da je "bandunški duh" podstakao Tita da tako, globalno, razmišlja. Karakteristično je i korišćenje različitih izvora, od zapadnonemačkih i ambasadora SAD i VB u Beogradu, do sovjetskih i indijskih. Nema predstave o linearnoj istoriji Bandung-Brioni-Beograd već se sve sagledava u kontekstu svetske politike i tako komplikovanih odnosa poput odnosa između Sovjeta i Indijaca; sve do zastupanja antikolonijalne politike i podrške narodnooslobodilačkim pokretima (Pirjevec 2013: 37-46).

U vrlo značajnom članku iz 2014. godine, Dragan Bogetić, svakako istoričar nesvrstavanja sa najviše iskustva, sumira mnoge svoje zaključke te razbija veliki broj mitova. Na primer, on piše o Brionskom sastanku trojice 1956, napominjući da se njegov značaj može tek naslutiti jer celokupni zapisnik razgovora nije dostupan (Bogetić 2014: 617). On dovodi u pitanje neke pretpostavke poput one o glatkoj saradnji Tita i Nasera (Bogetić 2014: 618), vrši novu periodizaciju pokreta nesvrstanosti (Bogetić 2014: 620).

Dobar primer proučavanja fenomena iz "Trećeg sveta" kroz pericentrične naočare jesu radovi Jovana Čavoškog, beogradskog istoričara. Tako on, na primer, u članku "*Jugoslavija, Alžir, nesvrstane zemlje i velike sile u Hladnom ratu 1954-1962*" daje vrlo kompleksnu priču, koristeći širok izbor literature, veliku bazu izvora u formi dokumenta iz Arhiva Jugoslavije, Diplomatskog arhiva ministarstva spoljnih poslova Srbije, Ruskog državnog arhiva, Arhiva kineskog ministarstva spoljnih poslova da bi sklopio kompletniju priču o jugoslovensko-alžirskoj saradnji i njenim posledicama u svetu Hladnog rata. Ovakav pristup je zahvalan jer time domaća historiografija komunicira sa inostranom, pa tako nailazimo na pozivanje na ovog istoričara kada su u pitanju najnovija dela o "Trećem svetu" (Byrne 2016).

Svež prisup ovoj temi donosi i monografija koja je izašla uz izložbu održanu u Muzeju istorije Jugoslavije "*Tito u Africi. Slike solidarnosti*". Upotrebljavajući novi pogled na do sad neiskorišćenoj foto-građi iz fonda predsednika, Radina Vučetić sa univerziteta u Beogradu i Pol Bets sa univerziteta Oksford uspeli su da pokrenu niz važnih pitanja o reprezentaciji moći Tita i

Jugoslavije u Africi, odnosno recepciji dekolonizovanih afričkih država u Jugoslaviji (Vučetić, Bets 2017).

Čini se da je krajnje vreme da se jugoslovenska istorijska nauka konačno obrati upravo pitanjima saradnje Jugoslavije i “Trećeg sveta”. Zapadna historiografija i srodne nauke već temeljno preispituju jugoslovenski odnos sa “Trećim svetom” (Subotić, Vučetić 2017; Baker 2018). Ovo je naročito važno zato što dosadašnja ispitivanja, npr. članak severnoameričkih profesora Jelene Subotić i Srđana Vučetića “*Performing solidarity: whitness and status seeking in the non-aligned world*”, pokazuju jednu zabrinjavajuću karakteristiku. Ovaj članak, iako postavlja dobra pitanja, odgovor na njih daje pretenciozno koristeći ograničeni broj izvora; gde se ide čak do banalizacije takvih tema kao što je kolonijalizam, rasizam i socijalizam. Na osnovu malog broja izvora koji se listom tiču perioda ranog Hladnog rata, odnosno vrlo pažljivo, tačnije selektivno, izabranih pasusa iz domaće historiografije, pretenduje se na odbacivanje celokupnih zaključaka domaće i svetske historiografije o tematici Jugoslavije i “Trećeg sveta”. Iz te ograničene baze izvora i već unapred postavljene teze o statusu Jugoslavije kao *iznad* a ne sa “Trećim svetom”, nestaje svaka priča o solidarnosti i antikolonijalizmu, nesvrstanost se vidi kao “tigar od papira”, antirasizam postaje rasizam. Sve to zamenjuje priča o Jugoslaviji kao krypto rasističkoj, u kojoj strani strudenti ne mogu da opstanu, te koja svoj uticaj iskazuje i unutrašnjom kolonizacijom, manipulacijom saveznika u “Trećem svetu” te određenim prolongiranjem dekolonizacije radi nekakvog metafizičkog osećaja koji su navodno delili i jugoslovenski građani i elita – osećaja da su iznad “Trećeg sveta” (Subotić, Vučetić 2017).

Zaključak

U zaključku treba iscrtati glavne probleme i pitanja historiografije o “Trećem svetu” i Jugoslaviji. Najpre ističe se jako veliki nedostatak empirijskih studija o političkim odnosima; zatim nepostojanje istorije ekonomskih odnosa; hronološka ograničenost na period 1954-1970. Treba istaći i nedostatak komunikacije historiografija bivših jugoslovenskih republika, kao i nedostatak komunikacije sa inostranom historiografijom. Sa druge strane, strana historiografija često zanemaruje domaću produkciju, ili je koristi selektivno. Što se tiče pokrivenosti tema, solidno su pokrivena teme: Suecke krize, Beogradske konferencije, odnosa Jugoslavije i Egipta, Jugoslavije i Alžira, Jugoslavije i Kine u ideološkom sukobu, Jugoslavije i Kube, Jugoslavije i

Indonezije. Skoro potpuna nepokrivenost je prisutna u poljima Jugoslavije i Latinske Amerike, ekonomskih odnosa Jugoslavije i nesvrstanih, Jugoslavije i Indije, narodnooslobodilačkih pokreta i Jugoslavije, rasizma i antirasizma u Jugoslaviji, kulturnih odnosa sa “Trećim svetom”.

Ako je u socijalističkoj Jugoslaviji bilo bitno preuzeti ovu temu iz oblasti političkih nauka, danas deluje naročito bitno ne zatvoriti je u okvire “događajne” istorije i otvoriti kanale ka drugim društvenim naukama. Još jedna bitna karakteristika *nove* historiografije o “Trećem svetu” bila bi i otvorena komunikacija sa inostranom historiografijom, naročito kada se stvori dovoljno empirijskog istraživanja da naučna polemika bude smisleni nastavak i donese napredak historiografiji.

Bibliografija:

Arhiv Jugoslavije, 507/IX, Komisija za međunarodne odnose i veze sa inostranstvom CKSKJ, IX, S-a, 260, Sednica komisije za međunarodne odnose PSKJ, 24.11.1972

AJ, 507/IX, CKSKJ, 144, LIV-1-2, Savetovanje afrikanista socijalističkih zemalja u Moskvi, 1966.

AJ, 748, Institut za međunarodnu politiku i privredu, F 348, Rešenje o potpisivanju protokola o saradnji sa Centrom za savremenu istoriju iz Gvineje Bisao, 1985.

Arhiv muzeja afričke umetnosti u Beogradu, Zbirka Vede Zagorac i dr Zdravka Pečara, Dokumentacija

Arhiv MAU, br 54, *Pismo Bazila Dejvidsona Zdravku Pečaru 1979.*

Arhiv MAU, br 54, Petranović, Branko, *Alžir do nezavisnosti*, Vojnoistorijski glasnik, str. 283.

Bekić, Darko, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb, Globus, 1988.

Blagojević, Novica, *Međunarodno kretanje kapitala i finansiranje razvoja nerazvijenih zemalja*, IMPP Beograd 1968.

Bogetić, Dragan, „Jugoslavija i nesvrstanost: prilog prevazilaženju predrasuda i stereotipa“. U: *Annales. Annals for Istrian and Mediterranean Studies/Anali za istrske in mediteranske študije*, 24, 2014, 4.

Nove tendencije u historiografiji socijalističke Jugoslavije, www.historiografija.hr (2018)

Bogetić, Dragan, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2006.

Bogetić, Dragan, Tito i nesvrstani. U: *Tito. Viđenja i tumačenja*, Beograd 2011.

Byrne, Jeffrey James, Beyond Continents, Colours and the Cold War: Yugoslavia, Algeria and the Struggle for Nonalignment, *The International History Review* 2015.

Čavoški, Jovan, Jugoslavija, Alžir, nesvrstane zemlje i velike sile u Hladnom ratu 1954-1962, U: *Alžir-Beograd, Jubilej prijateljstva 1962-2017*, Beograd 2017.

Derricourt, Robin, *Inventing Africa. History, Archeology and Ideas*, Pluto Press 2011.

Dimić, Ljubodrag, Bogetić, Dragan, *Beogradska konferencija nesvrstanih zemalja 1-6 septembar 1961: prilog istoriji Trećeg sveta*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd 2013.

Dimić, Ljubodrag, *Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2014.

Dimić, Ljubodrag, *Jugoslavija i Hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita 1944-1974*, Beograd 2014.

Hadži Vasileva, Jokica, *Socijalistička opredeljenja u tropskoj Africi*, doktorska disertacija, Beograd 1971.

Hojić, Aida „False memories, real political imaginaries. Jovanka Broz in Bandung.“ IN: *Meanings of Bandung. Postcolonial orders and decolonial visions*. Littlefield publications, 2016.

Iveković, Ivan, *Afrika u borbi za drugu nezavisnost*, Zagreb 1990.

Janković, Branimir, *Mijenjanje sebe same. Preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, Zagreb 2016.

Jakovina, Tvrtko, *Treća strana Hladnog rata*, Zagreb 2011.

Jakovina, Tvrtko, Tito's Yugoslavia as the Pivotal state of the Non-Aligned, U: *Tito. Viđenja i tumačenja*, Beograd 2011.

Kardelj, Edvard, *Istorijski koreni nesvrstavanja*, Beograd 1975.

Kilibarda, Konstantin, Non Aligned Geographies in the Balkans. Space, Race and the Construction of the new European Foreign Policy. U: *Security Beyond the Discipline: Emerging Dialogs on Global Politics*, York University 2010.

Kulaa, Rinna Elina, *From Tito-Stalin Split to Yugoslavia's Finnish Connection: Neutralism Before Non-Alignment, 1948-1958*, doktorska disertacija, University of Maryland 2009.

Nove tendencije u historiografiji socijalističke Jugoslavije, www.historiografija.hr (2018)

Kuljić, Todor, *Tito: sociološko-istorijska studija*, Drugo dopunjeno izdanje, Gradska Narodna Biblioteka Žarko Zrenjanjin, 2004.

Mates, Leo, *Nesvrstanost: teorija i savremena praksa*, Beograd 1970.

Milošević, Milutin (ur.), *Jugoslavija-Alžir: zbornik radova sa međunarodne konferencije*, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2013.

Mišković, Nataša et. al., *The Non Aligned Movement and the Cold War*, London, Routledge 2014.

Matushevich, Maxim (ed), *Russia in Africa. Africa in Russia*, Africa World Press 2007.

Pečar – Lazić – Zagorac, *Muzej afričke umetnosti. Zbirka Vede i dr Zdravka Pečara*, katalog muzeja, Beograd 1977.

Pečar, Zdravko, *Istorija oslobodilačkog pokreta naroda u Alžiru*, doktorska disertacija, Filozofsko-istorijski fakultet, Beograd 1964.

Petković, Ranko, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, Beograd, Službeni list SRJ, 1995.

Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije: knjiga 3, Istorija socijalističke Jugoslavije 1945-1988*, Beograd, Nolit, 1988.

Petrović, Vladimir, *Jugoslavija stupa na Bliski Istok: Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2007.

Pirjevec, Jože, *Tito i drugovi*, Beograd 2013.

Prashad, Vijay, *The Darker Nations. A people's history of the Third World*, New Press, New York 2007.

Rubinstein, Alvin, *Yugoslavia and the Non Aligned World*, Princeton University Press 1970.

Salusi, El Adel, *Egipat i Jugoslavija, prisustvo u Africi: komparativna politička i ekonomska istorija*, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Beograd 1987.

Simić, Pero, *Tito – fenomen 20. veka*, Beograd 2010.

Simić, Pero, Despot, Zvonimir, *Tito – strogo poverljivo*, drugo izdanje, Beograd 2011.

Stanovnik, Janez, *Zemlje u razvoju u svjetskoj privredi*, Informator, Beograd 1965.

Nove tendencije u historiografiji socijalističke Jugoslavije, www.historiografija.hr (2018)

Subotić, Jelena, Vučetić, Srđan, „Performing solidarity: whiteness and state-building in the non-aligned world.“ IN: *Journal of international relations and development*, august 2017.

Vučetić, Radina, Bets, Pol, *Tito u Africi. Slike solidarnosti*, Beograd 2017.

Životić, Aleksandar, *Forsiranje peska: odred JNA na Sinaju (1956-1967)*, Odbrana, Beograd 2011.